

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.13>

С. М. Перепьолкін, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права Навчально-наукового
інституту права та міжнародно-правових відносин
Університету митної справи та фінансів

ПЕРЕЛІК ІМПЕРАТИВНИХ НОРМ ЗАГАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (JUS COGENS): ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті висвітлено підходи вітчизняних учених до визнання принципів і норм міжнародного права імперативними нормами загального міжнародного права (*jus cogens*). В умовах триваючого становлення загального міжнародного права та розвитку його співвідношення зі спеціальним міжнародним правом і правом держав та інших суб'єктів міжнародного права, формування переліку існуючих імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*) є одним із актуальних завдань як для правничої доктрини, так і для правозастосовної діяльності. У зв'язку з цим, мета статті полягає у залученні до дискусії представників вітчизняної правничої науки щодо питання актуальності використання усталеного у вітчизняній доктрині міжнародного права підходу з приводу визнання нормами *jus cogens* усіх основних принципів міжнародного права без належного для цього обґрунтування. За підсумками проведеного дослідження встановлено, що єдиного такого підходу не існує, а позиція щодо визнання імперативними нормами загального міжнародного права (*jus cogens*) усіх основних принципів міжнародного права потребує додаткового обґрунтування. Формування переліку існуючих імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*) виключно на підставі індивідуальних міркувань, не підкріплених прикладами правозастосовної діяльності є дискусійним. Обговорення можливості залучення для виконання цього завдання компетентного, незалежного експертного міжнародного органу є одним із перспективних питань наукової дискусії. На сучасному етапі дослідження норм *jus cogens* розробка їхнього переліку може здійснюватися науковцями на основі доробку Комісії міжнародного права ООН, рішень міжнародних судів і трибуналів, рішень національних судів і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй. Для розвитку вітчизняної правничої теорії та практики застосування норм *jus cogens* у правовій системі України, актуальним є проведення окремих досліджень їхнього використання у практиці судових та інших органів публічної влади України.

Ключові слова: норми *jus cogens*, зобов'язання *erga omnes*, міжнародні злочини, Комісія міжнародного права ООН, Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, міжнародні трибунали.

S. M. Perepolkin. List of peremptory norms of general international law (*jus cogens*): theory and practice

The article highlights the approaches of domestic scholars to the recognition of the principles and norms of international law as peremptory norms of general international law (*jus cogens*). In the context of the ongoing development of general international law and the evolving relationship between general international law, special international law, and the domestic law of states and other subjects of international law, the formation of a list of existing peremptory norms of general international law (*jus cogens*) is one of the pressing tasks for both legal doctrine and law enforcement practice. In this regard, the purpose of the article is to engage representatives of domestic legal scholarship in the discussion on the relevance of applying the approach, established in domestic doctrine of international law, which recognizes all fundamental principles of international law as *jus cogens* norms without proper justification. Based on the conducted research, it has been established that there is no unified approach to this matter, and the position that considers all fundamental principles of international law as peremptory norms of general international law (*jus cogens*) requires further substantiation. The formation of a list of existing peremptory norms of general international law (*jus cogens*) based solely on individual considerations, not supported by examples from law enforcement practice, is debatable. The discussion about the possibility of involving a competent, independent expert international body to fulfill this task is one of the promising issues in scientific discourse. At the current stage of research into *jus cogens* norms, the development of their list can be carried out by scholars on the basis of the work of the UN International Law Commission, decisions of international courts and tribunals, decisions of national courts, and the doctrine of the most qualified public law experts from various nations. For the development of domestic legal theory and the practice of applying *jus cogens* norms within the legal system of Ukraine, it is relevant to conduct separate studies on their application in the practice of courts and other public authorities of Ukraine.

Key words: *jus cogens* norms, *erga omnes* obligations, international crimes, UN International Law Commission, International Court of Justice, European Court of Human Rights, international tribunals.

© С. М. Перепьолкін, 2025

Постановка проблеми. В теорії міжнародного права спроби обґрунтувати необхідність існування в міжнародному праві норм, які мають характер *jus cogens*, тобто норм, яким договори не повинні суперечити, мали місце ще в 30-рр. XX ст. [1, с. 43].

Однак на практиці ця ідея отримала первинне закріплення в міжнародному праві лише у 1966 р. Це відбулося в ст. 50 та ст. 61 підготовленого Комісією міжнародного права Організації Об'єднаних Націй (далі – КМП ООН) Проекту статей про право міжнародних договорів. У подальшому її було зафіксовано в статтях 53 та 64 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. (далі – Віденська конвенція 1969 р.), положення якої набрали чинності 27 січня 1980 р. [2].

Згодом визначені в ст. 53 та ст. 64 Віденської конвенції 1969 р. положення повторно були закріплені в ст. 53 та ст. 64 Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 р. (далі – Віденська конвенція 1986 р.). Однак незважаючи на те, що 45 держав і міжнародних організацій передали документи про ратифікацію чи приєднання до Віденської конвенції 1986 р., станом на червень 2025 р. вона так і не набрала чинності.

Від тоді імперативні норми загального міжнародного права (*jus cogens*) (далі – норми *jus cogens*) не раз ставали предметом наукових досліджень представників правничої доктрини. Поясненню їхнього місця в ієрархії норм міжнародного права, порядку виникнення, зміни, припинення існування та правових наслідків для міжнародних договорів, що суперечать нормам *jus cogens*, обов'язково приділяється увага в навчальній літературі з міжнародного права.

Водночас дотепер серед науковців відсутня єдність щодо окремих аспектів правової характеристики норм *jus cogens*. Одним із них є перелік таких норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній літературі норми *jus cogens* найчастіше згадуються як одна з основоположних категорій міжнародного права. Рідше їх аналізують у взаємозв'язку з правом України. Тому проблематика норм *jus cogens* є предметом наукових досліджень як представників вітчизняної науки міжнародного права, так й інших галузевих правничих наук. Серед її дослідників доцільно згадати про: М. Антонович; С. І. Афанасенко; В. Г. Буткевича; О. В. Буткевич; А. В. Войціховського; О. В. Базова; Н. В. Дрьоміну-Волок; І. І. Забокрицького; С. М. Задорожню; О. В. Київцев; К. В. Мануїлову; В. В. Мицика; Т. Л. Сироїд; Р. Б. Хорольського; Ю. В. Щокіна тощо.

Мета презентованої статті полягає у залученні до дискусії представників вітчизняної правничої науки щодо питання актуальності використання усталеного у вітчизняній доктрині міжнародного права підходу з приводу визнання нормами *jus cogens* усіх основних принципів міжнародного права без належного для цього обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Серед представників вітчизняної доктрини міжнародного права достатньо поширеною є практика без належного обґрунтування висловленої думки називати основні принципи та інші правила міжнародного права нормами *jus cogens*. Як наслідок у юридичній літературі відсутня єдність щодо можливого переліку таких норм міжнародного права.

А. В. Войціховський, наприклад, стверджує, що загальновизнаним є те, що нормами «*jus cogens*» є основні принципи міжнародного права, деякі положення Статуту ООН, усі закріплені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. «права першого покоління» та інші норми, відхилення від яких є недопустимим [3, с. 17, 271].

В. Г. Буткевич з цього приводу зазначає, що Статут ООН є сьогодні найавторитетнішим утіленням основних загальновизнаних принципів міжнародного права, які мають імперативний (*jus cogens*) характер. Усі договори, що суперечать йому, є недійсними [4, с. 116].

С. М. Задорожна визнає існування у доктрині міжнародного права проблеми ототожнення *jus cogens* із принципами, закріпленими в Статуті ООН і в Декларації про принципи. Учених-міжнародників, які підтримують таке ототожнення, переважна більшість. ... Дослідниця наголошує на тому, що будучи загальнообов'язковим правом *jus cogens* повинно бути узгоджене із основними принципами міжнародного права як основним критерієм легітимності. ... Статут ООН був одним з перших актів, який закріпив основні цілі та принципи міжнародного правопорядку та надав їм імперативного характеру. Закріплення в цьому документі основних принципів міжнародного права – норм *jus cogens* – надало Статуту ООН важливого значення, що і підтверджується практикою вирішення спорів в органах конституційної юрисдикції європейських держав [5, с. 224, 227, 254].

В. В. Мицик вважає, що імперативні норми в системі міжнародного права офіційно не кодифіковані. До таких норм поза сумнівом належать договірні та звичаєві основні принципи загального міжнародного права. Інші норми багатосторонніх універсальних конвенцій та загальних міжнародних звичаїв мають пройти ретельний правовий аналіз із приводу визначення їхньої загальновизнаності [6, с. 183].

К. В. Мануїлова також вважає, що імперативні норми не кодифіковані. Імперативний характер носять усі основні принципи сучасного міжнародного права, які є головним критерієм правомірності усіх міжнародно-правових норм. Найширше визнання одержали такі види імперативних норм, як: 1) рівноправність і самовизначення народів; 2) незастосування сили та мирне вирішення спорів; 3) загальнодемократичні стандарти елементарної гуманності та основних прав людини; 4) неприпустимість привласнення «нічийних» земельних, морських, повітряних і космічних просторів, які мають життєво важливе значення для всієї міжнародної спільноти [7, с. 48–49].

На думку С. І. Афанасенко, крім десяти основних принципів міжнародного права, закріплених у ст. 2 Статуту ООН і розтлумачених у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та в Декларації принципів, якими держави – учасниці Гельсінського Заключного акту НБСЄ 1975 р. керуватимуться у взаємних відносинах, нормою *jus cogens* слід також вважати принцип надання допомоги ООН у її діях. Сутність цього принципу полягає в утриманні від надання допомоги будь-якій державі, проти якої ООН застосовує дії превентивного або примусового характеру. Дослідниця також зазначає, що перелік цих принципів є відкритим і з урахуванням нагальних проблем потребує подальшого доповнення (наприклад, принципом екологічної безпеки, безпечності використання ядерної енергії), вдосконалення та поглибленого тлумачення [8, с. 136–137].

Водночас серед вітчизняних науковців є також і такі, що не вважають окремі основні принципи міжнародного права нормами *jus cogens*.

Так, Р. Б. Хорольський переконаний, що на сьогодні немає доказів офіційного визнання зобов'язання мирного вирішення міжнародних спорів нормою, що має характер *jus cogens*, тобто імперативною нормою загального міжнародного права [9, с. 278].

Про те, що принцип територіальної цілісності не має сили *jus cogens*, зазначає С. М. Задорожна [5, с. 237].

Критично ставиться до концепції «всі принципи є нормами *jus cogens*» і В. Г. Буткевич. На його думку, дискусійним є ототожнення з нормами *jus cogens* таких принципів як принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, принцип непорушності державних кордонів, принцип самовизначення народів. Однак такі основні принципи міжнародного права, як невтручання у внутрішні справи, незастосування сили або загрози силою, принципи мирного вирішення міжнародних спорів, поваги прав людини та основних свобод тощо, вчений визнає імперативними нормами [4, с. 201–202].

Зауважимо, що на відміну від вище згаданих учених, окремі представники української науки міжнародного права наводять приклади норм *jus cogens* не ідентифікуючі їх із категорією основних принципів міжнародного права.

Так, М. Антонович, нормами *jus cogens* (*peremptory norms*) вважає заборону катування, геноциду, жорстокого поводження, рабства, незастосування сили у міжнародному праві тощо [10, с. 53, 147, 334].

Для О. В. Базова нормами *jus cogens* є принципи та норми міжнародного права, що забороняють агресію, воєнні злочини, злочини проти людяності, злочин геноциду та інші міжнародні злочини, що викликають стурбованість усієї міжнародної спільноти, а також зобов'язують держави як на національному рівні, так і шляхом міжнародного співробітництва ефективно протидіяти цим жакливим явищам [11, с. 72].

О. В. Київець пише про визнання заборони тортур нормою *jus cogens* [12, с. 24].

Н. В. Дрьоміна-Волок досліджувала різні аспекти заборони расової дискримінації як норми *jus cogens* [1; 13]. На думку вченої, норми *jus cogens* є матеріальними заборонними нормами, більшість з яких стосується захисту фундаментальних прав людини – таких як свобода від расової дискримінації, фізичного знищення за приналежність до певної національної, расової або релігійної групи та ін. Це означає, що міжнародне співтовариство визнає саме нелюдську поведінку держави найбільш загрозливою для міжнародного правопорядку. Окремо потрібно підкреслити значення імперативної заборони неліgitимного застосування сили однієї держави проти іншої, а також погрози силою [14, с. 344–345].

Важливо наголосити на тому, що власну позицію такі вчені обґрунтовують на основі доробку КМП ООН, практики міжнародних судів і міжнародних трибуналів, національних судів, а також правової доктрини.

Найчастіше з цією метою згадують положення прийнятого КМП ООН у 2001 р. Коментаря до проєктів статей про відповідальність держав. У його тесті як приклади невичерпного переліку норм *jus cogens* наведено такі норми міжнародного права: заборона агресії (підтверджується КМП ООН, заявами учасників Віденської конференції з права міжнародних договорів, сторонами у справі *Nicaragua v. United States of America* 1986 р., а також позицією Міжнародного суду ООН у цій справі); заборона рабства і работоргівлі, геноциду, расової дискримінації та апартеїду (ці практики заборонені в широко ратифікованих міжнародних договорах і конвенціях, які не допускають жодних винятків. Імперативний характер заборони геноциду, підтверджується також низкою рішень національних та міжнародних судів); заборона катувань (відповідно до ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., рішень міжнародних і національних органів); основні принципи та норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються під час збройних конфліктів (визначені Міжнародним судом ООН у справі *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* 1996 р.); право на самовизначення (визнане Міжнародним судом ООН у справі *East Timor* 1995 р.) [15, с. 112–113].

Водночас наведений вище Проєкт статей і коментар до них є не єдиним, підготовленим КМП ООН документом, в якому наводяться приклади норм *jus cogens*.

Так, у Доповіді Дослідницької групи КМП ООН на тему «Фрагментація міжнародного права: труднощі, зумовлені диверсифікацією та розширенням сфери охоплення міжнародного права» 2006 р., із цього приводу зазначено, що загалом найчастіше згадувані норми, що претендують на статус *jus cogens*, включають: а) заборону застосування сили з метою агресії; б) право на самооборону; в) заборона геноциду; г) заборона катувань; д) заборона злочинів проти людяності; е) заборона рабства і работоргівлі; з) заборона

піратства; h) заборона расової дискримінації та апартеїду; та i) заборона воєнних дій проти цивільного населення («основні норми міжнародного гуманітарного права»). Ще одним важливим положенням цієї Доповіді є те, що в її тексті прямо зазначено, що Статут ООН не є вищим за *jus cogens* [16, с. 189, 181].

Одним із останніх таких документів є прийняті КМП ООН у 2022 р. Проекти висновків на тему «Ідентифікація та правові наслідки імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*)». У додатку до цих Проектів зазначено невичерпний перелік норм, на які КМП ООН раніше посилалася як на норми *jus cogens*, а саме: а) заборона агресії; б) заборона геноциду; в) заборона злочинів проти людяності; г) основні норми міжнародного гуманітарного права; е) заборона расової дискримінації та апартеїду; ф) заборона рабства; г) заборона катувань; h) право на самовизначення. Крім цього, згідно з положеннями Висновків 6 – 9 цих Проектів, для визначення (ідентифікації) норми міжнародного права як норми *jus cogens* обов'язково мають існувати докази того, що така норма міжнародного права приймається та визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої не допускається і, яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер. Докази такого прийняття та визнання можуть мати різні форми, а саме: офіційні публікації; публічні заяви, зроблені від імені держав; урядові юридичні висновки; конституційні положення; дипломатичне листування; законодавчі та адміністративні акти; договірні положення; рішення національних судів; резолюції, ухвалені на міжурядовій конференції або міжнародною організацією; та іншу поведінку держав. Допоміжними засоби виявлення норм *jus cogens* можуть бути: рішення міжнародних судів і трибуналів, зокрема Міжнародного Суду ООН; матеріали експертних органів, заснованих державами чи міжнародними організаціями; рішення національних судів; доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних держав. Щодо тлумачення тексту «прийняття та визнання таких норм міжнародним співтовариством держав у цілому» то КМП ООН зазначила, що отримання точної кількості прийняття та визнання, як і прийняття та визнання їх усіма державами не вимагається. Для цього достатньо прийняття та визнання таких норм дуже широкою і представницькою більшістю держав. Позиції інших акторів міжнародного права не можуть складати частину такого прийняття та визнання. Однак вони можуть мати значення для визначення контексту, а також для оцінки прийняття і визнання міжнародним співтовариством держав у цілому [17].

Щодо практики міжнародних судів, міжнародних трибуналів і національних судів, то на неї зазвичай посилаються у зв'язку з визнанням судами конкретної норми міжнародного права нормою *jus cogens*, або у зв'язку з визначенням норм *jus cogens* на основі зобов'язань *erga omnes*.

Практику міжнародних судів учені зазвичай аналізують на основі результатів діяльності Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини та Міжамериканської комісії з прав людини.

Так, у випадку з практикою Міжнародного суду ООН, дослідники здебільшого згадують про справу «*Barcelona Traction*» (*Belgium v. Spain*) 1970 р., у якій Суд прикладом зобов'язань *erga omnes* назвав заборону актів агресії та геноциду, захист від рабства та расової дискримінації [18, с. 32]. У справі щодо військової та воєнізованої діяльності в Нікарагуа та проти Нікарагуа (*Nicaragua v. United States of America*) 1986 р., як норма *jus cogens* згадується принцип заборони застосування сили [19]. У справі щодо питань, пов'язаних із зобов'язанням здійснювати судове переслідування або видавати (*Belgium v. Senegal*)» 2012 р., Суд постановив, що заборона катувань є нормою (*jus cogens*) [20].

У випадку з діяльністю Європейського суду з прав людини, то дослідники часто посилаються на справу «*Al-Adsani v. The United Kingdom*» 2001 р. [21] та справу «*Jones and others v. The United Kingdom*» 2014 р. [22], у яких Суд визнав, що заборона катувань є нормою *jus cogens*.

У практиці Міжамериканської комісії з прав людини увагу дослідників привертає справа «*Michael Domingues v. United States*» 2002 р. За підсумками її розгляду Комісією було прийнято рішення стосовно того, що страчувати неповнолітніх злочинців віком до 18 років (на момент вчинення злочину) є порушенням норм *jus cogens*. Однак в аспекті нашого дослідження, важливе значення ця справа має також тому, що в її 49 параграфі було наведено приклади норм звичаєвого права, які досягли статусу норм *jus cogens*, а саме: геноцид; рабство; насильницькі зникнення та катування або інші жорстокі, нелюдські чи такі, що принижують гідність, види поведінки чи покарання [23].

Як приклад практики міжнародних трибуналів, учені зазвичай наводять рішення Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії по справі «*Prosecutor v. Anto Furundzija*», в якому заборону катувань було визнано нормою *jus cogens* [24]. У публікаціях окремих авторів можна також побачити посилання на справу «*Prosecutor v. Kupreskic*», в параграфі 520 якої зазначено, що більшість норм міжнародного гуманітарного права, зокрема ті, що забороняють воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, також є імперативними нормами міжнародного права або *jus cogens*, тобто такими, що не допускають відступів і мають пріоритетний характер [25, с. 203].

Однак на нашу думку, перелік таких прикладів може бути розширено як за рахунок інших справ Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, так і за рахунок справ Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди [26]. У їхньому змісті рідко згадуються словосполучення «норми *jus cogens*» та «зобов'язання *erga omnes*». Водночас це не впливає на цінність закріплених у таких справах матеріалів, що стосуються кваліфікації вже визнаних міжнародним співтовариством держав у цілому прикладів поведінки, що суперечить нормам *jus cogens*.

Однією з таких справ є справа «*Akayesu*» [27]. За підсумками її розгляду вперше в історії міжнародним трибуналом було винесено вирок за скоєння геноциду. Крім цього, Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди також став першою міжнародною судовою установою, яка визнала зґвалтування та інші форми сексуального насильства засобами скоєння геноциду. Зокрема, він постановив, що сексуальне насильство було «невід’ємною» частиною процесу знищення етнічної групи тутсі [28].

Стосовно практики національних судових органів, то якщо такі згадування і мають місце, то мова йде про практику іноземних судових органів. Так, І. І. Забокрицький, із цього приводу посилається на розглянуту в 2005 р. Верховним Судом США справу «*Roper v. Simmons*», у якій суд з урахуванням висновку Міжамериканської комісії з прав людини у справі М. Домінгеца, визнав неконституційним положення, відповідно до яких, допускається смертна кара за злочини, скоєні у віці до 18 років [29, с. 132].

Водночас така практика є поширеною і в діяльності судових органів України, в численних ухвалах, постановках і рішеннях яких мають місце посилання на норми *jus cogens*. Наведемо лише декілька таких прикладів.

Так, в Ухвалі Печерського районного суду м. Києва від 24 червня 2015 р. у справі № 757/7660/15-ц, мова йде про положення Конвенції про примусову чи обов’язкову працю МОП ООН № 29 1930 р., в тлумаченні Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., з урахуванням Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою 1985 р. та Загальної декларації прав людини 1948 р. як норм загального міжнародного права (*jus cogens*) [30].

У Постанові Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 16 червня 2023 р. у справі № 991/265/23, має місце посилання на норму міжнародного права щодо заборони застосування збройних сил як на таку, що має імперативний характер (*jus cogens*), тобто є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме [31].

У Рішенні Господарського суду Одеської області від 22 березня 2024 р. у справі № 916/3844/23, імперативні норми міжнародного права (*jus cogens*) згадуються у зв’язку з їхнім порушенням російською федерацією [32].

Висновки та перспективи. Отже, в умовах триваючого становлення загального міжнародного права та розвитку його співвідношення зі спеціальним міжнародним правом і правом держав та інших суб’єктів міжнародного права, формування переліку існуючих імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*) є одним із актуальних завдань як для правничої доктрини, так і для правозастосовної діяльності. Виконання цього завдання виключно на підставі індивідуальних суб’єктивних міркувань, не підкріплених прикладами правозастосовної діяльності є дискусійним. З огляду на це, в аспекті запропонованого наукового обговорення цікаво ознайомитися з аргументами визнання усіх основних принципів міжнародного права нормами *jus cogens*.

Важливого значення для розробки такого переліку мають положення Проєктів висновків КМП ООН «Ідентифікація та правові наслідки імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*)» 2022 р., у яких закріплено приклади основних і допоміжних засобів виявлення норм *jus cogens*. Обговорення можливості та порядку застосування цих засобів, як і визначення компетентного, незалежного експертного міжнародного органу, який би зміг на основі таких засобів розробити первинний перелік норм *jus cogens* є одним із перспективних питань для доктринального обговорення.

На сучасному етапі дослідження норм *jus cogens* розробка їхнього переліку може здійснюватися науковцями на основі доробку КМП ООН, рішень міжнародних судів і трибуналів, рішень національних судів і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй. З метою забезпечення вимоги прийняття та визнання таких норм дуже широкою і представницькою більшістю держав, перспективним напрямом наукових пошуків є проведення комплексного порівняльного дослідження не окремих рішень міжнародних судів і трибуналів, а в цілому їхньої практики. Це стосується як справ, що розглядалися або розглядаються Міжнародним судом ООН, Європейським судом із прав людини, Міжамериканською комісією з прав людини, так і справ, що розглядалися або перебувають на розгляді в Міжнародному кримінальному суді, Міжамериканському суді з прав людини, Африканській комісії з прав людини, Африканському суді з прав людини, Міжнародному кримінальному трибуналі для Руанди тощо. Для розвитку вітчизняної правничої теорії та практики застосування норм *jus cogens* у правовій системі України, актуальним є проведення окремих досліджень їхнього використання у практиці судових та інших органів публічної влади України.

Список використаних джерел:

1. Дрьоміна-Волок Н. В. Природно-правові основи становлення заборони расової дискримінації як норми *jus cogens*. *Актуальні проблеми політики*. 2011. № 41. С. 38–48.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
3. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
4. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
5. Задорожна С. М. Загальні принципи міжнародного права : еволюція та сучасність : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2018. 360 с.

6. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / В. В. Мицик та ін. ; за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1 : Основи теорії. 416 с.
7. Теорія міжнародного права : навч.-метод. посіб. / О. В. Бігняк та ін. ; за ред. О. В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.
8. Афанасенко С. І. «Норми «jus cogens». *Південноукраїнський юридичний часопис*. 2016. № 3-4. С. 134–137.
9. Міжнародне право : навч. посіб. / М. В. Буроменський та ін. ; за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 336 с.
10. Антонович М. Міжнародне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
11. Базов О. В. Норми jus cogens та зобов'язання erga omnes у сфері міжнародного кримінального правосуддя. *Юридична Україна*. 2020. № 6. С. 72–78.
12. Київцев О. В. Норми jus cogens та зобов'язання erga omnes як основа сучасного міжнародного правопорядку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія ПРАВО*. 2010. Вип. 14. С. 23–25.
13. Дрьоміна-Волок Н. В. Дотримання принципу «видай або суди» як obligatio erga omnes щодо злочинів jus cogens. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 90–97.
14. Дрьоміна-Волок Н. В. «Імперативізація» міжнародного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 343–348.
15. Draft articles on responsibility of States for internationally wrongful acts. Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, 23 April – 1 June and 2 July – 10 August 2001, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement № 10. (A/56/10). *International Law Commission*. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_56_10.pdf
16. Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law. Report of the Study Group of the International Law Commission Finalized by Martti Koskenniemi. Fifty-eighth session Geneva, 1 May – 9 June and 3 July – 11 August 2006. (A/CN.4/L.682). *International Law Commission*. URL: <https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.682>
17. Peremptory norms of general international law (jus cogens). Texts of the draft conclusions and Annex adopted by the Drafting Committee on second reading. Identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (jus cogens). International Law Commission. Seventy-third session Geneva, 18 April–3 June and 4 July–5 August 2022. A/CN.4/L.967. *International Law Commission*. URL: <https://surl.li/thypdm>
18. Reports of judgments. Advisory opinions and orders. Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited. (New application: 1962). (Belgium v. Spain). Second Phase. Judgment of 5 february 1970. *International Court of Justice*. URL: <https://surl.li/ejpgah>
19. Reports of judgments. Advisory opinions and orders. Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Judgment of 27 June 1986. *International Court of Justice*. URL: <https://www.icj-cij.org/node/103143>
20. Reports of judgments. Advisory opinions and orders questions relating to the obligation to prosecute or extradite (Belgium v. Senegal). Judgment of 20 July 2012. *International Court of Justice*. URL: <https://surl.li/irhkdp>
21. “Case of Al-Adsani v. The United Kingdom”. Application 35763/97. 21 November 2001. *European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-59885%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59885%22]})
22. “Case of Jones and others v. The United Kingdom”. Applications 34356/06 and 40528/06. 14 January 2014. *European Court of Human Rights*. URL: <https://surl.li/ccvxaci>
23. Report No. 62/02. Case 12.285. (Michael Domingues v. United States). Doc. 5 rev. 1 at 913 (2002). *Inter-American Commission on Human Rights*. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/cases/62-02.html>
24. “Case of Prosecutor v. Anto Furundzija”. Judgment of the International Criminal tribunal for the former Yugoslavia, 10 December 1998. (№ JL/PIU/372-E). *United Nations. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*. URL: <https://surl.li/hllraj>
25. “Case of Prosecutor v. Kupreskic”. Judgment of the International Criminal tribunal for the former Yugoslavia, 14 January 2000. (№ IT-95-16). *United Nations. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf>
26. International Criminal Tribunal for Rwanda. *United Nations. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. Legacy website of the International Criminal Tribunal for Rwanda*. URL: <https://unictr.irmct.org/>
27. Case Akayesu, Jean Paul (ICTR-96-04). *United Nations. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. Legacy website of the International Criminal Tribunal for Rwanda*. URL: <https://unictr.irmct.org/en/cases/ict-96-04>
28. Pocar F. International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR). *Oxford Public International Law*. URL: <https://surl.li/cindug>
29. Забокрицький І. І. Jus cogens як джерело конституційного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 24 Т. 1. С. 131–136.
30. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 24 черв. 2015 р. у справі № 757/7660/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45832484>
31. Постанова Вищого антикорупційного суду. Апеляційна палата. від 16 черв. 2023 р. у справі № 991/265/23, провадження № 22-а/991/3/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111734983>
32. Рішення Господарського суду Одеської області від 22 берез. 2024 р. у справі № 916/3844/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118417339>